

УДК 483

ВАСІЛЕЎСКАЯ Алена Станіславаўна

**ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРСТАННЕ
ЛЕКСІЧНЫХ ВОБРАЗНЫХ СРОДКАЎ У МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ**

10.02.01 – беларуская мова

*Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук*

Мінск – 2000

Праца выканана на кафедры беларускага мовазнаўства
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Навуковы кіраўнік: кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Н.В.Гаўрош

Афіцыйныя апаненты: доктар філалагічных навук
Л.Ц.Выгонная

кандыдат філалагічных навук,
прафесар В.П.Красней

Апаніруючая арганізацыя: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.С.Пушкіна

Абарона адбудзецца 21 снежня 2000 г. у 14.00 на пасяджэнні
савета па абароне дысертацый К 02.21.01 у Беларускам дзяржаўным
педагагічным ўніверсітэце імя Максіма Танка па адрасу 220050, г. Мінск,
вул. Савецкая, 18, аўд. 482; тэл. 268-79-27.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага
дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Аўтарэферат разасланы 17 лістапада 2000 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

П.А.Міхайлаў

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Праблема функцыянавання лексічных адзінак знаходзіцца ў цэнтры ўвагі сучаснай лінгвістыкі. Асаблівую значнасць набывае даследаванне ролі вобразнага слова ў творах мастацкай літаратуры. Розныя аспекты гэтай праблемы сталі аб'ектам увагі вядомых вучоных рускай і беларускай лінгвістыкі (В.У.Вінаградава, М.Я.Цікоцкага, К.Т.Чаркасавай і інш.). Разам з тым недастаткова даследавана функцыянаванне лексічных вобразных сродкаў у мікра- і макракантэксце, не выяўлены спосабы і прыёмы іх стварэння тым ці іншым аўтарам, не раскрыта роля вобразнага слова ў рэалізацыі эстэтычнай функцыі мовы твора, не выўлена ўзаемасувязь стылістычнай функцыі моўных адзінак з іх эстэтычнай функцыяй.

Актуальным з'яўляецца і вырашэнне задач: звязаных з роляй кантэксту ў сэнсавым узбагачэнні лексічнай адзінкі, Выяўленне функцый метафар, эпітэтаў, параўнанняў у мікра- і макракантэксце дазваляе зразумець “механізм” стварэння вобраза, раскрывае глыбінны сэнс мастацкага твора, характарызуе асобу пісьменніка, яго аўтарскую манеру пісьма.

Функцыянальны падыход да аналізу мовы мастацкіх твораў дае магчымасць захаваць цэласнасць успрыняцця тэксту пры даследаванні пэўных моўных адзінак, раскрыць ролю і месца аўтарскіх вобразных сродкаў у сэнсава-эмацыянальнай арганізацыі мастацкага твора, прасачыць залежнасць іх ужывання ад задумы аўтара.

Методыка аналізу ўжывання лексічных вобразных сродкаў у мастацкім творы, на наш погляд, дазволіць стварыць аснову для далейшых даследаванняў такога плану, дасць магчымасць выявіць і апісаць індывідуальныя асаблівасці словаўжывання пісьменніка.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Работа звязана з тэмай «Слова, фразеалагізм, словазлучэнне ў кантэксце» (№19961536), якая распрацоўваецца на кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ імя Максіма Танка і ўваходзіць у план важнейшых навукова-даследчых работ у галіне прыродазнаўчых, тэхнічных і грамадскіх навук НАН Беларусі.

Мэта і задачы дысертацыйнага даследавання. Асноўная мэта даследавання — выявіць і прааналізаваць функцыі індывідуальна-аўтарскіх лексічных вобразных сродкаў у кантэксце.

Для дасягнення гэтай мэты ў дысертацыі ставяцца наступныя **задачи:**

1. Апісаць прыёмы рэалізацыі эстэтычнай функцыі мовы мастацкай літаратуры праз выкарыстанне вобразных сродкаў.
2. Выявіць функцыі індывідуальна-аўтарскіх іменных, дзеяслоўных і прыслоўных метафар у мастацкім тэксце.
3. Раскрыць функцыянальна-стылістычную ролю агульнамоўных і аказіянальных эпітэтаў як своеасаблівых ацэнак-характарыстык.
4. Паказаць ролю мікра- і макракантэксту ў рэалізацыі патэнцыяльных

магчымасцей слова.

5. Даследаваць узаемадзеянне вобразных слоў у макракантэксце.

Аб’ект і прадмет даследавання. Аб’ектам даследавання з’яўляецца мова мастацкай літаратуры. Прадмет даследавання — метафары і эпітэты (прааналізавана каля 4 500 адзінак), выбраныя з мастацкай прозы В.Адамчыка, Янкі Брыля, В.Быкава, У.Караткевіча, М.Стральцова, Я.Сіпакова і інш. сучасных празаікаў, творы якіх вылучаюцца арыгінальнасцю зместу і высокай культурай мовы.

Гіпотэза. Твор мастацкай літаратуры — гэта арганізаваная сістэма, усе элементы якой падпарадкаваныя агульнай ідэі, мастацкай задуме аўтара. Слова ў мастацкім тэксце становіцца важным элементам гэтай сістэмы, узаемадзейнічае з іншымі словамі, што прыводзіць да сэнсавага ўзбагачэння лексічнай адзінкі. Слова становіцца вобразным. У першую чаргу да вобразных сродкаў адносяцца метафары і эпітэты. Можна меркаваць, што метафары і эпітэты займаюць вызначальнае месца ў моўнай сістэме тэксту, з’яўляюцца галоўным сродкам рэалізацыі эстэтычнай функцыі мовы мастацкай літаратуры.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. Метадалагічнай асновай даследавання з’яўляюцца філасофскія прынцыпы адзінства мовы і мыслення, формы і зместу, агульнага і індывідуальнага ў маўленні. У якасці асноўнага метаду даследавання абраны апісальны метады. У працы выкарыстаны элементы функцыянальна-стылістычнага, кантэкстуальнага, лінгвістычнага і статыстычнага аналізу тэксту.

Навуковая навізна работы і значнасць атрыманых вынікаў. Навуковая навізна вызначаецца тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве выяўлены і прааналізаваны функцыі вобразных сродкаў - метафар і эпітэтаў - у мікра- і макракантэксце. Даследавана ўжыванне прыслоўных метафар у мастацкай прозе. Зроблена спроба прасачыць праяўленне эстэтычнай функцыі мовы мастацкага твора праз індывідуальна-аўтарскае ўжыванне лексічных вобразных сродкаў.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Вынікі і асноўныя палажэнні дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры даследаванні функцыянавання слова ў тэксце, удакладненні семантычнай характарыстыкі мнагазначных слоў, у лексікаграфічнай практыцы - пры складанні слоўнікаў. Матэрыялы даследавання знойдуць прымяненне пры падрыхтоўцы лекцыйных і практычных заняткаў па сучаснай беларускай літаратурнай мове, стылістыцы беларускай мовы, лінгвістычным аналізе тэксту, а таксама пры стварэнні вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможнікаў па гэтых дысцыплінах. Тэарэтычныя палажэнні і фактычны матэрыял будуць карысныя пры чытанні спецкурсаў і правядзенні спецсемінараў па праблемах беларускай стылістыкі, мовы мастацкай літаратуры, пры напісанні курсавых, дыпломных і бакалаўрскіх прац, магістарскіх дысертацый.

На абарону выносяцца наступныя палажэнні:

1. Змяненне семантыкі слова ў мастацкім творы заўсёды функцыянальна абумоўлена. Слова ўключаецца ў моўную сістэму мастацкага твора і толькі там набывае эстэтычную значнасць.
2. Метафары — найбольш індывідуалізаваныя сродкі моўнага выражэння ў мастацай прозе. Працэс метафарызацыі і ўжыванне метафар у творы цесна звязаны з прыналежнасцю слова да пэўнай часціны мовы, залежыць ад кантэксту.
3. Выбар эпітэтаў у мастацкім творы звязаны з пазіцыяй аўтара, яго эстэтычнай задумай, ад чаго залежаць прыёмы выкарыстання агульнамоўных эпітэтаў і шляхі стварэння індывідуальна-аўтарскіх вобразных азначэнняў.
4. Стылістычная функцыя слова, як і значэнне, набывае ім у мастацкім тэксце, залежыць ад кантэксту.
5. Метафары і эпітэты ў кантэксце ўзаемадзейнічаюць і паміж сабой і з іншымі вобразнымі сродкамі (параўнаннямі, сінонімамі, фразеалагізмамі і інш.), ствараючы адметную эстэтычную сістэму, абумоўленую тэмай твора, яго кампазіцыяй.

Асабісты ўклад аўтара. Дысертацыя з'яўляецца самастойным даследаваннем, выкананым на матэрыяле, сабраным самім аўтарам.

Апрацацыя вынікаў дысертацыі. Дысертацыя абмяркоўвалася на пасяджэннях кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (1997-1999). Асобныя палажэнні і вынікі даследавання дакладваліся на міжнароднай навуковай канферэнцыі «Язык, слово, действительность» у БДПУ імя М.Танка (22-23 мая 1997 г.), на рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Развитие психологии личности и педагогические проблемы социальной психологии» у БДПУ імя М.Танка (7-8 красавіка 1998 г.), на II Міжнародным кангрэсе “Беларускае асветніцтва: вопыт тысячагоддзя” у БДПУ імя М.Танка (17-19 мая 2000 г.).

Апублікаванасць вынікаў. Асноўныя палажэнні дысертацыі змяшчаюцца ў дзевяці артыкулах, тэзісах, матэрыялах выступленняў на навуковых канферэнцыях. Агульны аб'ём публікацый — 46 старонак.

Структура і аб'ём працы. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі працы, трох глаў, заключэння, спіса ўмоўных скарачэнняў, спіса выкарыстанай літаратуры, які змяшчае 207 найменняў, спіса крыніц, двух дадаткаў (9 старонак). Агульны аб'ём дысертацыі складае 125 старонак, з іх 101 старонку займае асноўны тэкст.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва ўводзінах абгрунтоўваецца выбар тэмы дысертацыі, раскрываецца ступень распрацаванасці праблемы.

У першай главе «**Вобразнае слова як элемент моўнай сістэмы мас-**

тацкага твора» разглядаюцца агульныя пытанні функцыянавання вобразнага слова ў мастацкім тэксце, акрэсліваюцца асноўныя тэрміналагічныя паняцці.

У агульнатэарэтычным плане даследаванне грунтуецца на ідэях В.У.Вінаградава, Р.В.Вінакура, Л.У.Шчэрбы, А.А.Патабні, А.М.Пяшкоўскага, Б.А.Ларына і інш. аб спецыфіцы слова ў мастацкім творы, аб набыцці лексічнай адзінкай у кантэксце дадатковых семантычных прырашчэнняў, што з'яўляецца семантычнай асновай вобразнасці слова. Сэнсавае ўзбагачэнне слова цесна звязана з функцыяй, якую выконвае лексічная адзінка ў мастацкім творы. Як і прадстаўнікі стылістыкі дэкадавання М.Рыфатэр, І.В.Арнольд, З.І.Хаванская, Н.Б.Папова, мы называем гэтую функцыю стылістычнай і разумеем пад ёй функцыю лексічных адзінак, якая заключаецца ў іх сэнсавым, экспрэсіўным, эмацыянальным узбагачэнні, звязаным з уключэннем слова ва ўсе аспекты камунікацыі. Стылістычная функцыя падпарадкоўваецца эстэтычнай і разглядаецца як адзін са сродкаў яе рэалізацыі. Найбольш выразна спецыфічныя рысы вобразнага слова, яго стылістычная функцыя, семантычная напоўненасць выяўляюцца пры індывідуальна-аўтарскім словаўжыванні, таму ў працы аналізуецца характар ужывання метафар і эпітэтаў, у якіх найбольш ярка выяўляюцца сэнсавыя зрухі ў значэнні.

Пытанні лінгвістычнага даследавання метафар і эпітэтаў закранаюцца ў працах А.А.Патабні, А.М.Весьлоўскага, Е.М.Галкінай-Федарук, Н.Д.Аруцюнавай, К.Т.Чаркасавай, Г.О.Склярэўскай, Л.М.Рынькова, Н.В.Гаўрош, М.Ц.Кавалёвай і інш. Працы названых даследчыкаў сталі асновай для нашага даследавання.

У гэтай жа главе акрэсліваюцца паняцці моўнай сістэмы мастацкага твора, мікра- і макракантэксту, вобразнасці, асацыятыўнага поля, тлумачацца асноўныя метады лінгвістычнага даследавання, прымененыя ў працы.

У другой главе **«Функцыянальна-стылістычнае выкарыстанне метафар»** аналізуюцца функцыі пераносна-вобразнага слова ў мікра- і макракантэксце. Характар ужывання метафары, межы кантэксту, у якім выяўляецца пераноснае значэнне лексічнай адзінкі, звязаны з катэгорыяльнай прыналежнасцю метафарызаванага слова да пэўнай часціны мовы. Для **субстантыўнай метафары** мінімальным кантэкстам з'яўляецца словазлучэнне, таму сярод метафар-назоўнікаў у мастацкіх творах найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца генетыўныя метафары (88%), менш прадуктыўныя ўласна субстантыўныя (12%). Назоўнікавыя метафары ўжываюцца ў мастацкім тэксце з нагляднай і ацэнчнай функцыяй.

Наглядныя метафары ствараюць пейзаж, партрэты персанажаў, перадаюць умовы і абставіны, у якіх адбываецца дзеянне, характарызуюць прадметы і з'явы, таму яны ўзнікаюць пераважна на аснове асацыяцый па форме, колеры, функцыі і інш. Прадуктыўным тыпам пераносу для стварэння шматкампанентавых метафар выступае перанос неадушаўлёнае — неадушаўлёнае (**саломка марозу, лісце лёду**). На аснове падабенства формы і колеру метафарызуюцца

словы, што абазначаюць прадметы, створаныя чалавекам: *пацеркі лёду, пацеркі смалы, пацеркі цвету, пацеркі пупышак, маністы стручкоў, маністы насення, банты цвету, сподкі мальваў, кілішачкі цвету* і інш. Пісьменнік імкнецца паглядзець на свет вачыма сваіх герояў, таму рэаліі, з якімі ён параўноўвае з’явы прыроды, заўсёды зразумелыя чалавеку, цесна звязаныя з ім: *пярсцёнак маладзіка, намітка месяца, калыска маладзіка, цвічок зоркі*. Назоўнікі прадметна-тэматычнай групы «часткі цела жывёлы, чалавека» набываюць пераноснае значэнне на аснове знешняга падабенства (*лычык радыятара, вочы кветніку, кудзеркі вярышкоў алешын, джала полымя*) і функцыі (*пальцы карэнняў, пазуха хмары*). Для такіх метафар характэрна ўжыванне складаных канструкцый тыпу *паднімала вушы і хавала нанач свой цвет картопля; зялёныя далонькі разгорне клёнік*.

Радзей пры стварэнні пейзажаў метафарызуюцца словы прадметна-тэматычных груп «з’явы прыроды» і «абстрактныя паняцці» (адпаведна 12%, 3%), аднак гэта пераважна індывідуальна-аўтарскія метафары (адпаведна 68%, 100%): *пажар неба, сполах бэзу, смуга алешніку, холад лісця*. У кантэксце метафары могуць набываць станоўчую ці адмоўную канатацыю: у спалучэнні *слёзы расы* адчуваецца дадатковае адценне суму; метафарычныя словазлучэнні *адзінота ночы, сум бярэзін і ліп, ласка лета, вечнасць дажджоў* дазваляюць адначасова і апісаць з’яву прыроды і перадаць адносіны да яе.

Значна меншая колькасць наглядных метафар (1,5%), што апісваюць наваколле, ствараецца па мадэлі адушаўлёнае — неадушаўлёнае: *варта ясеняў, табуны машын (гармат, танкаў)*.

Для метафар — партрэтных характарыстык — прадуктыўны тып пераносу неадушаўлёнае — неадушаўлёнае (85%). У межах гэтай мадэлі метафарызуюцца назоўнікі прадметна-тэматычнай групы «прадметы, створаныя чалавекам»: *намітка вусікаў, шнуркі броваў, застрэшкі броваў, прычолкі броў*; словы, што абазначаюць стан прыроды: *холад сівізны, мроіва слёз*. Ужыванне гэтых метафар дазваляе індывідуалізаваць рысы ў знешнасці героя.

Пры стварэнні аднакампанентавых наглядных метафар перанос адбываецца пераважна ў межах катэгорый адушаўлёнасці або неадушаўлёнасці. Для апісання наваколля індывідуальна-аўтарскае значэнне надаецца словам, што абазначаюць прыродныя аб’екты (*кветкі, золата, мяцеліца*), рэчывы (*кіпень, лякарства*), прадметы (*мяч, пацеркі*), для характарыстыкі чалавека — адушаўлёным назоўнікам (*белка, крумкач, мянёк, архангел, пярэварацень* і інш.). Метафары, створаныя па мадэлі неадушаўлёнае — адушаўлёнае індывідуальна-аўтарскія, рэдкія ў кантэксце (*грыбок, шпунт*).

Ацэначныя метафары выражаюць унутраны свет чалавека, апісваюць з’явы і падзеі грамадскага жыцця, раскрываюць светаўспрыманне аўтара. Метафары гэтай групы ствараюцца на аснове супастаўленняў разнастайных з’яў духоўнага і грамадскага жыцця чалавека са з’явамі рэчаіснасці. Метафарызацыя назоўнікаў прадметна-тэматычнай групы «вада» *вір, паводка, вар, кіпень* у

спалучэнні з абстрактнымі назоўнікамі *думка, крыўда, сорам, злосць* дазваляе перадаць інтэнсіўнасць псіхічных прыцэсаў. Уражанне хуткага, імклівага з'яўлення негатыўных пачуццяў і адчуванне холаду, якое яны прыносяць, перадаюць метафары *скразняк адзіноты, холад страху, скразняк трывогі, скразняк перапуду*.

Пераноснае значэнне ў мікракантэксте набываюць назоўнікі *клубок, вузел, зашмарга, маток*, якія нярэдка ўплываюць на кантэкст, даюць пэўны накірунак аўтарскім асацыяцыям, у выніку чаго ствараецца разгорнутая метафара: *З гэтага неразблытанага матка думак нехта знаходзіў нітачку надзеі* (В.Адамчык. І скажа той, хто народзіцца); *У гэтым зблытаным, ператасаваным матку думак ён ніяк не мог знайсці тую нітку*, з якой і трэба было пачынаць гутарку (В.Адамчык. Млечны Шлях).

Пераважная большасць ацэнчаных метафар у мастацкіх творах (75%) характарызуе пачуцці, унутраны стан чалавека. Метафарычнае слова найбольш выразнае і дакладнае, калі апісваюцца негатыўныя пачуцці (78%). Дасягаецца гэта метафарызацыяй назоўнікаў, што абазначаюць прыродныя аб'екты і з'явы прыроды: *вір, бераг, холад, скразняк, вецер, асот* і інш.; прадметы побыту: *клубок, вузел* і інш.; абстрактныя паняцці: *цяжар, мяккасць* і інш., фізіялагічны стан чалавека: *сверб, нарыў*. Выражэнне негатыўнага пачуцця, якое прыгнятае чалавека, перадаецца ў метафарах *атрута нянавісці і адчаю, асот абыякавасці*. А ў метафарах, што характарызуюць станоўчыя пачуцці, падкрэсліваецца іх кволасць, нетрываласць: *промень радасці, слупок радасці, рунь шчасця*.

Ацэнчаныя метафары адносна рэдка ўтвараюцца па мадэлі адушаўленае — неадушаўленае (2%): пераноснае значэнне набываюць словы прадметна-тэматычных груп «жывёлы» і «насякомыя» (*вуж страху, шашаль гаркаты і злобы*). Метафары, што ўжываюцца для характарыстыкі часу, гістарычных падзей, заснаваныя на іх супастаўленні са з'явамі прыроды — *вятры гісторыі, мох даўнасці, віхор вайны*.

Сярод ацэнчаных аднакампанентавых метафар найбольш пашыраныя тыя, што створаны па мадэлі неадушаўленае — неадушаўленае. Праз метафарызацыю назоўнікаў *вір, грэбля, агонь, кіпень, глей, шнарок, нарасць, стрэмка, зашмарга* апісваюцца негатыўныя пачуцці, якія моцна і на доўгі час авалодваюць чалавекам, пакідаюць адбітак у яго душы, прыносяць фізічны боль. Аднакампанентавыя метафары, што перадаюць адносіны пісьменніка да падзей грамадскага жыцця (*хмара, віхура*), ствараюць карціну зблытанасці.

Мінімальным кантэкстам для рэалізацыі значэння *дзеяслоўнай метафары* з'яўляецца прэдыкатыўнае спалучэнне, што складае аснову сказа. Дзеясловы выкарыстоўваюцца для характарыстыкі герояў, стварэння пейзажаў, лірычных адступленняў і перадаюць філасофска-абагульнены погляд на жыццё, выказваюць адносіны да гістарычных падзей, надаюць творам псіхалагічную насычанасць, эмацыянальную напружанасць. Сярод дзеясловаў, якія характарызуюць канкрэтныя паняцці, у мастацкіх тэкстах 13% складаюць спалучэнні

дзеяслова з назоўнікамі *цішыня* і *цемень (ноч)*: *душыцца, зацерушыцца, зашапацець, млець*. Паняцці, названыя назоўнікамі, узаемазвязаныя, іх характарыстыкі перакрываюцца (*зашапацеў поцемак, цішыня бялела*); яны набываюць рысы жывой істоты (*змрок затоўніў хату, ціш кралася, сцішнасьць гарнулася на дарогу*), асацыятыўна звязваюцца з вадой (*цёмната адстойвалася, цёмната залівала рвы*). У метафарах, якія апісваюць святло і дзень, падкрэсліваецца адценне цьмянасці, замгленасці (*канаў дзень, цадзілася святло*), а матыў цішыні падтрымліваюць у тэксце метанімічныя словазлучэнні *спалі хаты, прыдрамала вёска, стаілася вёска, маўчала хата* і інш. Дзеяслоўныя метафарычныя спалучэнні са словамі *цішыня* і *цемень* ствараюць фон для дзеяння і, разам з тым, набываюць сімвалічнае значэнне.

Метафарычныя дзеясловы, ужытыя для стварэння малюнкаў прыроды, цесна звязаны з сюжэтам, з ідэйна-эстэтычнай пазіцыяй аўтара: *неба аблівалася крывёю, купаўся месяц, нанізвалася раса*.

Калі пейзаж набывае важнае эстэтычнае значэнне ў твора, то ў тэксце можа стварацца канвергенцыя прымаў. Так, пры апісанні завеі ў аповесці В.Адамчыка «Падарожжа на Буцафале» ўжываюцца метафары *кудаса вірыла, плынь сняхынак, усё танула ў завеі*, параўнанне *як на дне акіяна*, азначэнні *топкі (снег), вадзяністая (каша)*, якія супастаўляюць завею з вадой і ствараюць карціну непрагляднасці.

Пры дапамозе дзеяслоўных метафар навакольнаму свету надаюцца рысы жывой істоты, чалавека: *Аўтобус не спяшаючыся прадзіраўся праз восеньскую непагадзь* (Я.Сіпакоў. Жывы чалавек). *Калі палац спяляць – храмы ўбачаць адзін аднаго і вельмі здзівіцца* (У.Караткевіч. Сівая легенда).

Метафарычныя дзеясловы характарызуюць герояў, іх дзеянні і ўчынкі, перадаюць адносіны да персанажаў (21%): *вочы думалі, вочы здзівіліся, вочы спатыкнуліся, жонка ўтрамбавалася, локцік падсцерагаў*.

Дзеясловы, якія характарызуюць абстрактна-псіхалагічныя паняцці, складаюць 60% усіх дзеяслоўных метафар. Пры апісанні пачуццяў пісьменнік метафарызуе дзеясловы, суадносныя са з'явамі прыроды або прадметамі побыту. Традыцыйным з'яўляецца супастаўленне пачуццяў з патокамі вады (*дабрата высачылася, злосць апала, злосць бушавала, радасць бруілася* і інш.), агнём (*злосць апаліла, крыўда гарэла, успыхвала радасць* і інш.).

Праз ераноснае ўжыванне дзеясловаў *змярцвець, стыць, камянец* у спалучэнні з назоўнікамі *боль, пакута* дасягаецца ўражанне пачуцця, якое назаўсёды наклала адбітак на душу і твар чалавека. Метафарызацыя дзеясловаў *мяшацца, перавярнуцца* дазваляе перадаць неакрэсленасць пачуццяў чалавека. Такую ролю адыгрываюць і метафары, у складзе якіх .сць няпэўны займеннік *нешта*: *Нешта нядобрае, злое і помслівае варухнулася ў душы; Ачуцілася і затрапятала нешта даўня, радасна-дзіцячае; Нешта горка-крыўднае і разам з тым жаласнае закіпела ў душы*. Спалучэнні з такім займеннікам складаюць 6% метафар гэтай функцыянальнай групы.

У дзеяслоўных метафарах, што характарызуюць пачуцці, выражаюцца негатыўныя эмоцыі (31%) і станоўчыя (11%). Большасць (59%) дзеяслоўных метафар — агульнамоўныя; індывідуальна-аўтарскія складаюць 41%. Узнаўленне вобразнай двухпланавасці агульнамоўных метафар адбываецца праз узаемадзеянне з параўнаннем: *А тут скруха, бы вяроўкаю, спавіла* (А.Савіцкі. Памерці заўсёды паспееш). *З часам страх ачыхнуў і выветрыўся, як попел* (В.Адамчык. Кароль Нябожа). У кантэксце параўнанне можа тлумачыць, раскрываць змест індывідуальна-аўтарскай метафары: *душа акрапілася палёгкаю і ратункам, як вільготным дажджом; прыязнь раз'язджаецца, як раз'язджаецца слабкі вузел*. Метафарычны сэнс дзеяслова актуалізуе творны параўнанне: *нядужым пташаняткам праклюнулася радасць; нядужай пташачкай грэлася першая радасць; балючым джалам у сэрца ўпіўся дакор; джалам упілася брыдкасць; джалам жыгнула трывога*.

Абнаўленне агульнамоўных дзеяслоўных метафар адбываецца шляхам падбору сінонімаў: *смутак грызе і заядае, злосць забушавала і завірыла, радасць свеціцца і ззяе, шкадаванне запякло і загарэлася, дзякуючы чаму ўзмацняецца экспрэсіўнасць выкладу. Абнаўленне агульнамоўнай метафары адбываецца і тады, калі на яе аснове разгортваецца цэлы метафарычны кантэкст: *Перагарэла каханне, астаўся на душы толькі халодны, астылы попел* (В. Адамчык. Голас крыві брата твайго); *Перакірнула, перасохла душа, зарасла і закідалася, як стары калодзесь, брудам абгавораў, няверы, помсты, граху* (В. Адамчык. І скажа той, хто народзіцца).*

Характэрнай асаблівасцю індывідуальнага стылю нярэдка становіцца выкарыстанне метафар-дзеясловаў — кантэкстуальных сінонімаў. Так, у творах В. Адамчыка ўжываецца значная колькасць лексічных і фразеалагічных адзінак са значэннем 'успомніць', аснову такога сінанімічнага раду складаюць словы з пераносна-вобразным значэннем: *паўстаць, аднавіць, устаць, вярнуць*. Дзеясловы-сінонімы адрозніваюцца характарам дзеяння: метафары *выплысці з віру памяці, выплысці з глыбіні* перадаюць павольныя ўспаміны; спалучэнні *памяць высвеціла вёску, у памяці пачало высвечвацца даўнейшае, памяць высвеціла дом, памяць маланкай высякае словы, памяць выкрасліла груд* апісваюць хуткі, імгненны ўспамін. Метафары *шнурок памяці, ланцужок памяці, шнурок успамінаў*, якія ўплываюць на кантэкст і метафарызуюць дзеясловы *вышморгваць, сыпацца, саслізнуць, цячы*, адлюстроўваюць глыбіню і павольнасць успамінаў.

Кантэкстуальныя сінонімы адрозніваюцца паміж сабою эмацыянальнай афарбоўкай: метафара *лячуся ўспамінамі* нясе ў сабе светлы, добры пачатак, спалучэнне *ўспамін жыгануў і апёк* паказвае інтэнсіўнасць душэўнага болю, а туга героя перадаецца метафарай *памяць абкалолася*.

Мінімальным кантэкстам для метафарызацыі *прыслоўяў* з'яўляецца сказ, паколькі прыслоўе суадносіцца з назоўнікам праз дзеяслоў або прыметнік. Метафарызаваныя прыслоўі ўжываюцца для апісання наваколля і прадметаў

побыту (57%), стварэння партрэтаў, характарыстык герояў і персанажаў твораў (28%), для перадачы пачуццяў і характарыстыкі абстрактных паняццяў (15%). Здольнасць набываць пераносна-вобразнае значэнне ўласціва пераважна якасным і якасна-колькасным прыслоўям (яны складаюць больш за 90% ад усёй колькасці прааналізаваных прыслоўных метафар). Характар сэнсавых зрухаў у прыслоўях абумоўлены ў першую чаргу семантычнымі катэгорыямі назоўніка, з якім спалучаецца паяснёны прыслоўем дзеяслоў. Пры спалучэнні дзеяслова з канкрэтнымі неадушаўлёнымі назоўнікамі, якія абазначаюць з'явы прыроды, прадметы побыту, жыллё чалавека, пераносна-вобразнае значэнне набываюць прыслоўі, якія звычайна характарызуюць дзеянні ці стан чалавека: *Пад адным такім парасонам хітра схавалася вялікі падасінавік* (Я.Брыль. Жменя сонечных промняў). *...зоры так шчыра свяцілі, што рабілася нават зябка* (Я.Сіпакоў. Пыл пад нагамі). Рысы жывой істоты, здольнасць дзейнічаць, адчуваць набываюць вецер і дарога: *сослепу біўся вецер, спацішка трос і сынаў лісце, скразняк бессаромна падымаў сукенку, шаша стрымгалоў спадала ў лагчыну, дарога ўкрадкам ўбегла ў лес*.

Метафарызацыя прыслоўя ў кантэксце можа быць выклікана семантыкай паяснёнага дзеяслова, часта ўжытага з пераносным значэннем: *падазрона глядзелі вокны, гультаявата адзваўся пярун, хліпка і нядужа моргаў агоньчык*. Дзеяслоў уплывае і на характар ужывання метафарызаваных прыслоўяў *клейка, кудзеліста, іржава, тлушта: машына пачала ржава парываць, клейка блішчала цырата, кудзеліста снаваліся хмары, тлушта льснілася рунь*. Метафарызацыя прыслоўяў можа адбывацца на аснове сінестэзіі пачуццяў: *Снегу было многа, ён быў чысты і белы, ад яго пругка і звонка адбіваліся промні* (Я.Сіпакоў. Жывы чалавек). *...цёмна маўчалі рэдкія ядлаўцы за вёскаю* (В.Адамчык. Аржаны колас). Значэнне параўнання і характарыстыкі прыметы аб'яднаны ў прыслоўных словазлучэннях: *Па-купецку ганарыста рассеўся будынак; Вёска называлася па-агароднаму зялёна і найўна*.

Прыслоўныя метафары, калі яны паясняюць дзеяслоў, які спалучаецца з канкрэтнымі неадушаўлёнымі назоўнікамі, што абазначаюць часткі цела чалавека, дэталі яго адзення, індывідуалізуюць партрэт: *упарта лезлі кудзеркі валасоў, нос злосна загінаўся, твар цнатліва паружавеў, вочы вільготна блішчалі, губы суха сінелі*. Асацыятыўны, незвычайны вобраз ствараецца пры выкарыстанні метафары *журботна пахлі духі*. Прыслоўі, якія характарызуюць дзеясловы, што спалучаюцца з адушаўлёнымі назоўнікамі, выконваюць выяўленчую функцыю (*нядужа пая певень, нядужа і квала пераклікаліся сініцы, затоена-радасна кошка адступілася*) ці характарыстычна-ацэначную (*сыта, дробна рагатаць; строга, суха бліснуць акулерамі; мякка спацца*). У кантэксце яны набываюць пэўную канатацыю: *зажыў цёпла, шчодро пая*. Метафарызаваныя прыслоўі характарызуюць псіхічныя працэсы, ствараюць эмацыянальна насычаны малюнак: *весела і молада думаецца, чыста і молада любіць, адзінока, цяжка і трывожна радуючыся*.

Значна радзей прыслоўі паясняюць дзеясловы, якія спалучаюцца з абстрактнымі назоўнікамі: *спадцішка падкрадваўся спакой, крыўда і смутак шчымлiва і балюча высмоктвалі душу, паволі і затоена-сцішна сачылася жыццё.*

Як канструктыўны кампанент мастацкага тэксту, як элемент мастацкай вобразнай сістэмы метафара ў макракантэксце ўзаемадзейнічае з іншымі вобразнымі сродкамі, у першую чаргу з параўнаннем. Для пісьменнікаў характэрна ўжыванне метафары ў постпазіцыі да тэксту, якім яна тлумачыцца: *З-за Алесінага пляча цікаваў на ксяндза — зверху бачыў, як у таго праз рэдзенькія белавата-зялёныя валасы з выкладзеным натапыраным чубком свіцілася чырвоная лысіна, пад гладкім лобам чорнымі застрэшкамі **віселі** густыя вялікія **бровы**. Застрэшкі раптам заварушыліся, ксёндз падняў вочы... (В.Адамчык. Чужая бацькаўшчына). Павуціна была вялікая, узорыстая, тонкай работы — нібы карункі, гожа звязаныя якой адмысловай майстрыхай. На карунках — *раса, звонкія, як шклянныя, пацеркі...* (Я.Сіпакоў. Пыл пад нагамі). У некаторых выпадках параўнанне рыхтуе чытача да з'яўлення генетыўнай метафары, значэнне якой зразумелае і па-за кантэкстам, раскрывае характар вобразнага мыслення аўтара: *Нейкі пусты смутак глухое восені стыў... над гэтым першым рэдзенькім і сухім снегам, што абцэрушыў зямлю, як абцэрушвае мукою запараную і замешаную з сырымі сечанымі картоплямі сечку скупы гаспадар — Цяжка рыпела пад ім сядло, пакідаючы на **муцэ снегу** чорны след (В.Адамчык); На ружовых у сухім лішаі лысінах [камянёў] белымі пухкімі аладкамі ляжаў снег — Прабегшы Мацюшкаў надворак, прысела на міг за вялікімі ў белых **аладках снегу** каменнямі (В.Адамчык).**

Метафары могуць узнікаць на аснове эпітэта: *Сварбы між імі не было, была **халодная** і недаступная, як мур, маўклінасць. Пераступіць гэты **халод адчужанасці** ўжо ніхто з іх не мог — ні Імполь, ні Алеся. Узаемазвязанае ўжыванне вобразных сродкаў знітоўвае тэкст: так: выкарыстанне ланцужка метафар *кветкі, як гармонікі — **гармонікі кветак** — папяровыя **гармонікі*** надае твору гарманічнасць, завершанасць.*

На аснове ўзаемадзейнення метафары са сродкамі вобразнасці ўзнікаюць метафары-лейтматывы. На аснове параўнання ўзнікае метафара ***застрэшак (страха) валасоў***, якая становіцца лейтматывам у стварэнні вобраза Лаўрына Царыка. Важнае значэнне ў раскрыцці вобраза Уласа Корсака набывае метафара ***вянок валасоў***. На аснове ўжывання азначэнняў блішчасты, ***карычневы*** ствараецца метафара-лейтматыў ***казюрка (кузюрка) вока*** пры апісанні Хрысці.

Асабліва выразна выяўляецца ўзаемадзейненне метафары і шырокага кантэксту, калі метафарычнае словазлучэнне з'яўляецца назвай твора і яго значэнне фарміруецца на аснове ўсяго мастацкага тэксту. Так, метафарызацыя загалова апавядання В.Адамчыка «Аржаны колас» адбываецца на аснове разгортвання ў тэксце зместу кожнага кампанента словазлучэння. Слова ***аржаны*** і

колас утвараюць семантычныя рады, якія пранізваюць тэкст, цесна пераплятаюцца, сыходзячыся ў канцы апавядання, каб стварыць новы, метафарычны сэнс словазлучэння: *аржаны колас* — адарваны ад родных каранёў чалавек, жыццё якога прайшло марна.

Словазлучэнне *міг бліскавіцы з'яўляецца* і назвай асобнага апавядання, і цэлага зборніка пісьменніка. Метафарычнае значэнне словазлучэння, набытае на аснове выкарыстання цэлага раду ключавых слоў (*шапацець, мільгаць, апякаць, цёмна, сцішна*), — гэта пераломны момант у жыцці чалавека, які перайначвае яго, прымушае па-іншаму бачыць наваколле.

Загалавак ва ўзаемадзеянні з тэкстам можа набываць сімвалічнае значэнне, у значнай ступені звязанае з экстралінгвістычнымі фактарамі — ідэйна-мастацкім і культурна-гістарычным кантэкстамі. Падставай для сімвалічнага пераасэнсавання загалоўка «Ліповы цвет» з'яўляюцца асацыяцыі паху. Пахучы ліповы цвет асацыіруецца ў галоўнага героя з домам, а словазлучэнне *ліповы цвет* набывае значэнне — 'сімвал сямейнага шчасця і кахання'.

Пераносна-вобразныя словы ў макракантэксце ўзаемадзейнічаюць паміж сабой, абумоўліваюць адно аднаго, у выніку чаго яны складаюць сістэмы метафар - метафарычныя рады, сэнсава і асацыятыўна звязаныя паміж сабой. У апавяданні «Млечны Шлях» вылучаюцца два метафарычныя рады: першы ствараюць словы з пераносным значэннем, што абазначаюць вялікую колькасць людзей: *мора і вір*, другі ўтварае дзеяслоў *плысці (пары выплылі, голас плыў, паплыла пагалоска, Млечны Шлях плыў)*. У двух метафарычных радах увасоблена галоўная ідэя няспыннасці, неадольнасці жыцця, накіраванага ў будучыню. У апавяданні «Песня» шэраг метафар-увасабленняў *песня спадае, вецер пасвіствае (шалее), завіруха б'е крыллямі, плача вецер, плача песня* перадае нараджэнне цуда мастацтва і стварае «мелодыю, сатканую з журбы і смутку».

У «Развітальнай аповесці» пачатак развіццю метафарычных радоў дае загалавак. Тэма ростані, развітання рэалізуецца ў складанай, узаемазвязанай сістэме метафар, якая мае некалькі напрамкаў: першы звязаны са знешнім светам (*аўтобус знямог, губа ракавіны, вачаніцы проймаў, восна амальгамы, уладна і нахабна наступае мястэчка*), другі — з унутраным станам чалавека (*боль шчымеў, скразняк страху, вар злосці, гарэў дакор, наводка крыўды і злосці, крыўда гняла і душыла, вар сораму, скразняк адзіноты, скразняк шкадавання, холад злосці*), у трэцім непасрэдна рэалізуецца тэма смерці (*надмагільная пліта гадоў, снег гадоў, наводка часу, смерць выкаціла, смерць падцікоўвае і вартуе*). Знітоўвае метафарычныя рады вобраз матылька, які суадносіцца з усімі пластамі твора, а слова *матылёк* у кантэксце аповесці ўжываецца з індывідуальна-аўтарскім значэннем — 'скарацечнасць жыцця, наканаванасць, непазбежнасць смерці'.

Трэцяя глава «**Функцыянальна-стылістычнае выкарыстанне эпітэтаў**» прысвечана аналізу функцый агульнамоўных і індывідуальна-аўтарскіх эпітэтаў

у мікра- і макракантэксце.

Агульнамоўныя эпітэты ў мікракантэксце — гэта пераважна якасныя прыметнікі (*мяккі* (змрок), *раз’юшаная* (кудаса), *нямая* (ноч), *лянівы* (дым), *празрысты* (твар), *гордая* (радасць), *цёплы* (смутак), *бяссільная* (крыўда)), дзеепрыметнікавыя словазлучэнні (*заліты* *месячным святлом* (змах), *замураваныя марозам* (вокны), *шчодро напоены святлом* (горад)), выкарыстаныя з разнастайным функцыянальным прызначэннем. У мастацкіх творах асацыяваныя азначэнні, як правіла, «суправаджае» параўнанне, якое дае магчымасць адначасова рэалізаваць некалькі іх значэнняў, надаць кантэксту пэўную танальнасць: *Час, калі і ён, Алесь, апынуўся ў ...чорнай, як яма, адарванасці ад той Радзімы* (Я.Брыль. Птушкі і гнёзды). *Чыстая, як з падсечанай раны на шурпатай бярэзіне, высачылася і задрыжала на вачах пякучая сляза* (В.Адамчык. Год нулявы). Незвычайны вобраз ствараецца, калі параўнанне актуалізуе пераноснае значэнне прыметніка *А ў жытнёвае лета вісіць над зямлёю яблык, пераспелы і светлы, як даўняя журба. ... а раницай ляжаць снягі, ружовыя і чыстыя, як радасць* (М.Стральцоў. Трыпціх).

Агульнамоўныя эпітэты ў кантэксце нярэдка падтрымлівае параўнальны сказ, які дапамагае рэалізаваць некалькі значэнняў полісемантычнага слова і дае магчымасць убачыць дынаміку паяснёнай з’явы: *Неба ад буйных, яркіх і блізкіх, хоць ты бяры іх рукою, зор здаецца яшчэ болей халодным і нізкім* (Я.Сіпакоў. Пыл пад нагамі).

Новы падтэкст узнікае пры выкарыстанні агульнамоўных эпітэтаў у якасці кантэкстуальных сінонімаў. Эпітэты — кантэкстуальныя сінонімы ў тэксце падтрымліваюць і раскрываюць значэнне адзін аднаго: *імпэтная, упартая, колкая і нязломная* (дзяўчына); *цёплыя, мяккія* (вечары); *маўклівы, пануры* (поцемак); *скупая, сілком працэджаная праз зубы* (гутарка), дазваляюць перадаць ступень і характар праяўлення пачуцця: *глухая, звярыная* (журба); *хмельная, гарачая* (радасць); *патаемнае, міжвольнае, журботнае* (каханне). Пры спалучэнні сінанімічных эпітэтаў і параўнанняў, якія іх «падтрымліваюць», ствараецца напружаная, эмацыянальна насычаная карціна: *А там, куды імчыць гэты ціхі, як злодзей, і хуткі, як вецер, цягнік, звышчалавечы голас каманды* (Я.Брыль. Птушкі і гнёзды).

Агульнамоўныя эпітэты ў макракантэксце выконваюць архітэктанічную функцыю, спосабам рэалізацыі якой выступаюць рэфрэн, моўныя лейтматывы, антытэза. Так, у апавяданні В.Адамчыка «Аптэка нумар тры» рэфрэнам становіцца мнагазначны прыметнік *стары*, што ўвасабляе ідэю незваротнасці часу. Прыём моўнага лейтматыву ўжываецца пераважна пры стварэнні партрэтаў персанажаў і дазваляе надаць вобразу цэласнасць, завершанасць, запамінальнасць. У функцыі моўных лейтматываў выступаюць азначэнні *прамяністы, шалёны, незразумелы* пры стварэнні партрэтаў Рамана Ракутовіча і Ірыны (У.Караткевіч. Сівая легенда), агульнамоўны эпітэт *сыты*, які характарызуе Алесю (В.Адамчык. Чужая бацькаўшчына);

Нагнятанне (ампліфікацыя) эпітэтаў спрыяе больш поўнаму раскрыццю вобраза героя, канцэнтруе ўвагу чытача на самым істотным, павышае эмацыянальнасць выкладу, кампазіцыйна арганізуе часткі тэксту. Праз ампліфікацыю эпітэтаў *звар'яцелы, востры, вар'яцкі, ашалелы, раз'ятраны* В.Адамчык перадае псіхічны стан Міці Корсака (Год нулявы).

Прыём антытэзы — кантрастнага супастаўлення супрацьлеглых паняццяў — становіцца галоўным сродкам раскрыцця вобразаў і характараў у апавяданні гэтага ж пісьменніка «Маці». Супрацьпастаўленне азначэнняў *хрыплаваты, тоўсты* і *маладжавы, мяккі, сакоўны* напаяўняецца глыбокім эстэтычным зместам, увасабляе галоўную ідэю апавядання.

Умовай узнікнення *індывідуальна-аўтарскіх эпітэтаў* служыць незвычайнасць, нестандартнасць спалучэння слоў, якое адлюстроўвае своеасабліваць аўтарскіх асацыяцый. *Індывідуальна-аўтарскія азначэнні ў мікракантэксце* ў пераважнай большасці метафарычныя і ўзнікаюць на аснове супастаўлення аднаго прадмета або з'явы з іншым. Пры спалучэнні з канкрэтнымі назоўнікамі метафарычныя эпітэты рэалізуюць сваё значэнне праз змену лексічных сувязей у межах адной і той жа семантычнай катэгорыі неадушаўлёнасці (*чэрствы (вечар), кіслая (восень), кіслы (люты), сатлелыя (зоркі), прастрочаны (след), разарванае (сонца), расталы (месяц), раскошнае (лісце), азіяцкая (зіма), казённыя (вочы), падкалодны (голас)*) або адушаўлёнасці (*ап'яnelыя (камары)*). Пераноснае значэнне набываюць як якасныя, так і адносныя прыметнікі.

Метафарычныя эпітэты рэалізуюць сваё значэнне праз змену лексічных сувязей, якія выходзяць за межы адной семантычнай катэгорыі. Прыметнікі, якія ў прамым значэнні спалучаюцца з адушаўлёнымі назоўнікамі, набываюць пераноснае значэнне ў спалучэнні з неадушаўлёнымі назоўнікамі (*памяркоўная (хваля), упартае (жалеа кратаў), бурклівы (гром), малады (свет), усім задаволены (месяц)*), гэта дазваляе ажывіць навакольны свет, зрабіць яго адным з герояў твораў. Па мадэлі неадушаўлёны — адушаўлёны ўтвараюцца метафарычныя эпітэты, прамое значэнне якіх рэалізуецца ў спалучэнні з неадушаўлёнымі назоўнікамі: *усохлы (чалавек), набрынялая хараством і свежасцю (жанчына)*.

Вобразнасць, сэнсавая і эмацыянальная напоўненасць метафарычных эпітэтаў ярка выражае, калі ў кантэксце яны ўжываюцца з агульнамоўнымі азначэннямі: *дзівоснае белазубае ззянне дзявочай усмешкі* (В.Быкаў. Альпійская балада); *дні стаялі сонечныя, халодныя і прасторныя* (А.Жук. Асеннія халады).

Метафарычныя эпітэты, што характарызуюць назоўнікі з адцягненым значэннем, маюць сваю спецыфіку, многія з іх ствараюцца на аснове сінестэзіі пачуццяў: *стракаты (халадок), вільготная, цягучая, шаматлівая (цішыня), схаладнелы (шэст), крохкі (рып), чорны (удар звана)*. Вобразнае азначэнне з метафарычным сэнсам — галоўны сродак пранікнення ў сферу чалавечых

пачуццяў: *сарамлівае* (шчасце), *нястомная* (радасць), *збякая* (трывога), *нядужая*, *саслабелая*, (радасць), *маладое*, *мякенькае* (шчасце). Нярэдка аказіянальныя азначэнні ўжываюцца побач з узуальнымі, ствараючы такім чынам своеасаблівы сінанімічны рад эпітэтаў: *шалёная*, *п'яная* і *неразважная* (радасць). Метафарычныя эпітэты, якія спалучаюцца з абстрактнымі назоўнікамі, дазваляюць раскрыць прычыну з'яўлення таго ці іншага пачуцця, яго ўздзеянне на чалавека (*надкалодная* (зайздрасць), *гаючая* і *шчодрая* (дабрата), *амярцвелы* (страх)).

Для вобразнай характарыстыкі аўтары часам ствараюць самі новыя словы, не зафіксаваныя слоўнікам: *прысалоджаная* (нагласць), *ажывелы* (твар) (В.Быкаў), *разязюлены* (лес), *дасонечны* (ранак), *шахеразадны* (халат) (Янка Брыль).

Аказіянальнымі з'яўляюцца азначэнні, якія разам з паяснёным назоўнікам утвараюць спалучэнне супрацьлеглых паняццяў, але, ужытыя разам, ствараюць новы, свежы вобраз: *звонкі* (зацішак), *жудасная* (радасць), *здзеклівае* (спачуванні), *звярыная* (слодыч). Аксюмаран — дакладны сродак перадачы амбівалентнасці пачуццяў: *пакутная*, *набалелая* (радасць), *балючае* (шчасце), *мілы* (сум). На яго аснове ўтвараецца двайны эпітэт: *жудасна шчаслівыя* (гады і дні), *радасна-пакутныя* (вочы), *нязлосна-злы* (географ).

Індывідуальна-аўтарскія з'яўляюцца і злітныя (двайныя) эпітэты, своеасабліваць граматычнага выражэння якіх забяспечвае багаты сэнс, арыгінальную ацэнчанасць; з іх дапамогай перадаецца разнастайнасць фарбаў наваколля: *цмяна-попельныя* (хмары), *жалезна-шэрая* (вада), *вільготна-белыя* (хмары), *бела-бясконца* (роўнядзь пляжа), *сыта зялёны* (агарод), *нясмела зялёны* (луг), стварае адпаведны настрой, перадае ўспрыняцце наваколля: *сінявата-хмуры* (свет), *ярка-святочныя* (ўборы). Семантычная ўскладненасць уласціва і спалучэнням прыметніка з прыслоўем: *танютка белы* (маладзік), *рамантычна кашлатыя* (сосны), *непераможна белы* (снег), *ільсняна халоднае* (зеляніва). У адным азначэнні пісьменнік спалучае розныя рысы і ўласцівасці прадметаў — аб'ектыўна ўласцівыя і суб'ектыўна ўсвядомленыя якасці, і такім чынам перадае аўтарскія адносіны да людзей, прадметаў і з'яў: *калюча-прамяністае* (сонца), *палахліва-трапяткое* (лісце), *сонна-голы* (вішаннік), *вясёла-росная* і *ласкава-мяккая* (трава), *усемагутна нявінны* (позірк), *ціха-ўгодлівы* (кавалер). Ужыванне злітных эпітэтаў характэрна для індывідуальнага стылю Янкі Брыля: *хлебна-сасновая* (цішыня), *па-чалавечы разнастайныя* і *па-салдацку стандартныя* (твары). Злітныя эпітэты ў творах В.Адамчыка найчасцей спалучаюцца з абстрактнымі назоўнікамі: *сарамліва-ценькая*, *узнёсла-светлая*, *каротка-шчымлівая*, *шалёна-бяспамятная*, *сцішана-затоеная* (радасць).

Індывідуальна-аўтарскія эпітэты ў макракантэксце не толькі рэалізуюць свой семантычны патэнцыял, але і забяспечваюць багаты падтэкст. У кантэксце апавядання М.Стральцова «Двое ў лесе» раскрываецца аказіянальнае

значэнне прыметніка *партфельны* ў словазлучэнні *партфельная* логіка. Не ведаючы абставін жыцця Імполья Верам'я, героя рамана В.Адамчыка «Чужая бацькаўшчына», нельга зразумець эстэтычнай значнасці індывідуальна-аўтарскіх азначэнняў *звінючая, чыстая, гаючая радасць*, вобразная двухпланавасць якіх падтрымліваецца параўнальным зваротам *як вузенькі ручай*. Аказіянальнае значэнне, набытае ў кантэксте эпітэтам *танютка* (*радасць*), таксама раскрываецца ў макракантэксте і дазваляе зразумець стан Хрысці, калі стары Корсак выганяе яе з Верасава.

На фоне макракантэксту адбываецца семантычная трансфармацыя прыметнікаў са значэннем колеру ў творах І.Чыгрынава і Янкі Брыля: *малінавая журба, белы сум*. Нярэдка дакладны аналіз колеравай палітры твора дазваляе спасцігнуць яго асноўную ідэю, што можна прасачыць на творах В.Адамчыка. У апавяданні «Антак-Фэляк» ужываннем двух процілеглых колераў *белы* і *чорны* не толькі дасягаецца графічнасць слоўнага жывапісу, але і актуалізуецца сімвалічны сэнс азначэнняў – жыцця і смерці, добра і зла. Азначэнне *шары* (дыялектная форма прыметніка *шэры*) набывае сімвалічнае значэнне ў тэтралогіі «Чужая бацькаўшчына», «Год нулявы», «І скажа той, хто народзіцца», «Голас крыві брата твайго»: ён перастае абазначаць толькі колер, а становіцца характарыстыкай змрочнага, панурага часу: *шараваты вечар, шара-папяловыя хутары, шарая гадзіна*.

Індывідуальна-аўтарскае значэнне ў аповесці В.Адамчыка «Падарожжа на Буцафале» набываюць эпітэты, якія выражаюць адносіны да часу: *мінулае — далёкае і адсталае, сучаснае — велічнае і непаўторнае*. У выніку разгортвання ў аповесці эпітэты *адсталы* і *велічны* набываюць іранічную афарбаванасць і сэнс, процілеглы іх намінацыйнаму значэнню: *адсталы* 'праўдзівы, шчыры, наіўны', *велічны* 'небяспечны, забруджаны'.

У **заклучэнні** падагульняюцца вынікі даследавання, на аснове якіх робяцца наступныя вывады:

1. Стылістычныя функцыя, у выніку рэалізацыі якой слова набывае семантычную ўскладненасць, эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, а значыць становіцца вобразным, выступае сродкам рэалізацыі эстэтычнай функцыі мастацкага тэксту (1; 3).

2. Працэс метафарызацыі цесна звязаны і залежыць ад катэгарыяльнай прыналежнасці слова да пэўных лексіка-граматычных разрадаў: назоўніка, дзеяслова, прыслоўя. У словазлучэнні ці сказе метафары раскрываюць сваё значэнне, рэалізуюць сваю функцыю, адметную для кожнай з метафарычных груп: субстантыўныя ствараюць запамінальныя вобразы, дзеяслоўныя — перадаюць дынаміку, напружанне дзеяння, прыслоўныя — удакладняюць, развіваюць створаны вобраз (2; 7; 9).

3. Значнае месца ў моўнай сістэме мастацкага твора займаюць вобразныя азначэнні — эпітэты. Агульнамоўныя эпітэты становяцца адзнакай індывідуальнага стылю аўтара дзякуючы спосабам увядзення іх у кантэкст. Асноўны

сродак перадачы светаўспрымання пісьменніка, стварэння характарыстык — індывідуальна-аўтарскія эпітэты, якія ўзнікаюць рознымі шляхамі (4; 5; 6).

4. Мікракантэкст сігналізуе аб набыцці словам дадатковых семантычных прырашчэнняў. Макракантэкст дае магчымасць разглядаць вобразныя словы як частку мастацкага цэлага, выявіць іх ролю і значэнне ва ўсім творы. Метафары і эпітэты ў макракантэксте, як правіла, індывідуальна-аўтарскія (4; 7; 8).

5. Метафары і эпітэты ўзаемадзейнічаюць з іншымі вобразнымі сродкамі, у першую чаргу з параўнаннем, якое абнаўляе вобразнасць агульнамоўных метафар і азначэнняў, становіцца базай для метафарызацыі слова. Узаемадзеянне вобразных сродкаў асабліва выразна праяўляецца ў макракантэксте (1; 7; 8).

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ ПРАЦ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы

1. Асацыятыўныя сувязі слова ў кантэксте В.Адамчыка // Беларуская мова і літаратура.— 1997.— Вып. 9.— IV квартал.— С. 98-105.
2. Метафара як сродак перадачы чалавечых пачуццяў у мастацкай прозе // Актуальныя праблемы психалогіі личности: Методич. пособие. / А. П. Лобанов, С. И. Коптева, С. М. Стародынова и др.— Витебск, 1997.— С. 51-57.
3. Паняцце стылістычнай функцыі ў лінгвістычнай літаратуры // Весці БДПУ.— 1997.— № 3.— С. 38-41.
4. Характарыстычнае слова ў радку Вячаслава Адамчыка // Роднае слова.— 1997.— № 9.— С. 82-90.
5. Агульнамоўныя вобразныя азначэнні ў мастацкай прозе Вячаслава Адамчыка // Весці БДПУ.— 1998.— № 2.— С.47—51.
6. Функцыянаванне назоўніка *прорва* ў прозе В.Адамчыка // Святло сакавіцкага слова: Навук.выданне. Да 60-х угодкаў прафесара Г.М.Малажай. — Брэст, 1998.— С.195—201.
7. Метафарычныя загаловкі твораў В.Адамчыка // Роднае слова. — 1999.— № 4.— С.50—60.

Тэзісы і матэрыялы выступленняў

8. Метафара і макракантэкст // Слово, язык, действительность: Тезисы докл. междунар. конферен., Минск, 22-23 мая 1997 г. / БГПУ им. М. Танка.— Минск, 1997.— С. 209-210.
9. Кантэкстуальныя сінонімы са значэннем 'успомніць' у прозе Вячаслава Адамчыка // Развитие психологии личности и педагогические проблемы социальной психологии: Материалы респ. научно-практ. конферен., Минск, 7-8 апреля 1998 / БГПУ им. М. Танка.— Минск, 1998. — С. 108-109.

ВАСІЛЕЎСКАЯ Алена Станіславаўна

**ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ
ЛЕКСІЧНЫХ ВОБРАЗНЫХ СРОДКАЎ
У МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ**

Ключавыя словы: вобразнасць, метафара, эпітэт, кантэкст, мікра-кантэкст, макракантэкст, стылістычная функцыя, эстэтычная функцыя, тэкст, вобразныя сродкі, індывідуальна-аўтарскае словаўжыванне, экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць, нагляднасць, ацэначнасць, семантычная ўскладненасць, мастацкі тэкст.

Аб'ект даследавання — мова мастацкіх твораў.

Прадмет даследавання — метафары і эпітэты, пераважна індывідуальна-аўтарскія, выбраныя з мастацкай прозы В.Адамчыка, Янкі Брыля, В.Быкава, У.Караткевіча, М.Стральцова, Я.Сіпакова і інш.

Мэта даследавання — выявіць і прааналізаваць функцыі індывідуальна-аўтарскіх лексічных вобразных сродкаў у кантэксце.

Для вырашэння пастаўленых задач і праверкі гіпотэзы быў выкарыстаны апісальны **метад**, а таксама элементы функцыянальна-стылістычнага, кантэкстуальнага, лінгвістычнага і статыстычнага аналізу.

Навуковая навізна вызначаецца тым, што ўпершыню выяўлены і прааналізаваны функцыі метафар і эпітэтаў у мікра- і макракантэксце мастацкага твора. Упершыню даследавана ўжыванне прыслоўных метафар у мастацкай літаратуры. Зроблена спроба прасачыць праяўленне эстэтычнай функцыі мовы мастацкай літаратуры праз ужыванне індывідуальна-аўтарскіх лексічных вобразных сродкаў.

Практычная значнасць даследавання заключаецца ў магчымасці выкарыстання матэрыялаў дысертацыі пры дыследаванні функцыянавання слова ў тэксце, у лексікаграфічнай практыцы; пры выкладанні сучаснай беларускай мовы, стылістыкі беларускай мовы і чытанні спецкурсаў у ВНУ, пры стварэнні вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможнікаў, пры напісанні курсавых, дыпломных і бакалаўрскіх прац, магістарскіх дысертацый,

ВАСИЛЕВСКАЯ Елена Станиславовна

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ОБРАЗНЫХ СРЕДСТВ
В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ**

Ключевые слова: образность, метафора, эпитет, контекст, микроконтекст, макроконтэкст, стилистическая функция, текст, эстетическая функция, образные средства, индивидуально-авторское словоупотребление, экспрессивность, эмоциональность, наглядность, оценочность, семантическое осложнение, художественный текст.

Объект исследования — язык художественной литературы.

Предмет исследования — метафоры и эпитеты, в основном индивидуально-авторские, выбранные из художественной прозы В.Адамчика, Янки Брыля, В.Быкова, В.Короткевича, М.Стрельцова, Я.Сипакова и др.

Цель исследования — выявить и проанализировать функции индивидуально-авторских лексических образных средств.

Для решения задач и проверки гипотезы был использован описательный **метод**, а также элементы функционально-стилистического, контекстуального, лингвистического и статистического анализа текста.

Научная новизна определяется тем, что впервые выявлены и проанализированы функции метафор и эпитетов в микро- и макроконтэксте. Впервые исследовано употребление метафор-наречий в художественной литературе. Сделана попытка проследить проявление эстетической функции языка художественной литературы через употребление индивидуально-авторских лексических образных средств.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования материалов диссертации при исследовании функционирования слова в тексте, в лексикографической практике, при преподавании современного белорусского языка, стилистики белорусского языка и чтении спецкурсов в вузах, при создании учебных и учебно-методических пособий, при написании курсовых, дипломных и бакалаврских работ, магистерских диссертаций.

VASILEUSKAYA Alena Stanislavauna

**THE FUNCTIONAL-STYLISTIC USE OF LEXICAL MEANS
OF EXPRESSIVENESS IN ARTISTIC PROSE**

Key words: imagery, metaphor, epithet, context, macrocontext, microcontext, stylistic function, text, expressive means, individual-author's use of words, emotionality, expressiveness, evaluation, semantic complication, artistic text.

The object of the research: the language of belleslettres.

The subject of the research: originally individual-author's metaphors, epithets, picked out from artistic prose of Adamchik, Bril, Bikov, Korotkevich, Streltsov, Sipakov.

The aim of the research: to point out and analyze the functions of individual-author's lexical means of expressiveness. To research these problems and proof hypotheses the descriptive **method** and also the elements of functional-stylistic, contextual, linguistic and stylistic analysis of the text were used.

The scientific novelty: is determined by the functions of metaphors and epithets which were pointed out and analyzed in macrocontext and microcontext. The use of metaphor-adverbs in belleslettres was analyzed for the first time. It was made an attempt to examine the demonstration of aesthetic function of the language of belleslettres using the individual-author's lexical means of expressiveness.

Practical signification: the material of the research can be used for the functional analysis of a word in a text or in lexical-graphical practice, of the courses Maden Belarusian Language, Stylistic of Belarusian Language in high educational establishments, for creating text-books, for writing post-graduated papers, bachelor and master diplomas.